

تهیه و تنظیم:
مهندس اکبر شیرزاده

پژوهشی در مورد طراحی ترمه و

رابطه آن با حکمرانان و پادشاهان

جریان که به طور رسمی انجام گرفت و کلیه وزراء و سفرا و نمایندگان سیاسی خارجی و روحانیون و اعیان و اشراف حضور داشتند، از نمایندگان ملت دعوت به عمل نیامده بود و صنایع الدوله و سعدالدوله نمایندگان مجلس به عنوان اعضاء طبقه اعیان در آن مراسم شرکت کرده بودند.

این تصویر، محمدعلی شاه را در حالی که تاج بر سر گذارده و به لباس ترمه خاکستری رنگ با لبه دوزی‌های بسیار زیبا به صورت نوار گلابتون و ملیله کاری شده نشان می‌دهد.

سرآستین‌ها نیز گلابتون و ملیله کاری شده‌اند. جریان تاج‌گذاری محمدعلی شاه که روز چهارم ذی الحجه ۱۳۲۴ صورت گرفت، نشانه‌ای از بی‌اعتنایی او به نمایندگان مجلس شورای ملی بود و بر سوءظن و بدبینی آزادی خواهان نسبت به شاه جدید افزود در این

مظفرالدین شاه نیمه شب ۲۴ ذی‌القعده ۱۳۲۴ یعنی ۱۰ روز پس از امضای قانون اساسی بدرود حیات گفت و محمدعلی میرزا ولیعهد به جای او به سلطنت رسید. وی هنگام ولیعهدی با مشروطه خواهان همداستانی نشان داده و طی نامه مشروح خود خطاب به سید عبدالله بهبهانی، سوگند وفاداری نسبت به رژیم مشروطه را امضاء کرده بود ولی در واقع به فکر ویران کردن اساس مشروطه و توطئه علیه آزادی و رژیم دموکراسی بود! به همین جهت از همان آغاز سلطنت، میان ملیون و رهبران مجلس شورای ملی و آزادی خواهان و طرفداران مشروطه در مورد قضاوت راجع به محمدعلی شاه مطالبی اظهار شد که حاکی از بیم و نگرانی نسبت به آینده بود.

تصویر ۲- تصاویری از محمدعلی شاه قاجار

تصویر یک- محمدعلی شاه قاجار

تصویر ۴-۱- هدایت آشتیانی
(فرزند میرزا حسین مستوفی) وزیر دفتر

به دلیل بزرگی تاج سلطنت، سر محمدعلی شاه تاب نگهداری آن را نداشت لذا ناگزیر شد که به هر دو دست آن را نگه دارد و پس از چند دقیقه تاج را برداشته و جان آن کلاه رسمی ایرانی که جقه نادری بود بر سر قرار دهد.

تصویر شماره ۴ متعلق به یکی از مردان بزرگ تاریخ ایران هدایت آشتیانی فرزند میرزا حسن مستوفی وزیر دفتر است. فرزند وی از معروف ترین نخست وزیران ایران یعنی «دکتر محمد مصدق» می باشد. در این موقع که میرزا هدایت الله- وزیر دفتر- شد، وزارت لشکر به میرزا موسی، پسر میرزا هادی که از نوادگان آقاسی بیگ پسر آقا محسن آشتیانی بود، سپرده شد. پس از عزل حاج میرزا حسین خان مشیرالدوله از صدارت و روی کار آمدن و همه کاره شدن میرزا یوسف مستوفی الممالک، میرزا هدایت الله- وزیر دفتر- را که گذشته از دشمنی های حاصله از حسد و جاه و مقام و قوم و خویشی در این اواخر هم که رئیس دفتر استیفاء و وزیر دفتر شده بود، رسماً خود را رقیب مستوفی الممالک کرده بود و چندان اعتنایی به او نداشت. با همه این دشمنی ها و بدگویی هایی به مستوفی الممالک کرده بود همچنان به ریاست دفتر استیفاء (وزارت دارایی) باقی گذاشت میرزا حسین خان مشیرالدوله (صدراعظم) ضمن انجام سایر اصلاحات در لباس مستخدمین دولت هم نظراتی داد و لباس بلند آنان را به لباس کوتاه تبدیل نمود. فقط میرزا یوسف مستوفی الممالک و عده قلیلی از رجال زیر این بار نرفته و با همان

تهران ضمن گله گذاری و شکایت از بی اعتنایی محمدعلی شاه به مجلس گفت «حالا که اول مجلس است اگر می تواند مطالبه حق خودش را بکند و گرنه بعدها نمی تواند کاری از پیش ببرد.» نمایندگان دیگر نیز هریک در این باره مطالبی گفتند اما محمدعلی شاه که به کلی زیر نفوذ مستقیم روسیه تزاری قرار گرفته بود و برای رسیدن به تاج و تخت با مشروطه خواهان همدردی نشان داده بود؛ اکنون که تاج و تخت را در اختیار خود و نبردی شگرف روسیه تزاری را پشتیبان خود می دید و نیز در داخل کشور به توطئه ها و دسیسه های استبداد طلبان و طرفداران و رژیم سلطنتی سابق، نظر داشت به گفته ها و اعتراضات نمایندگان مجلس وقعی نهاد و همچنان به اقدامات خود برای بر انداختن رژیم جدید ادامه می داد. بدین ترتیب آغاز سلطنت محمدعلی شاه را باید آغاز مبارزه واقعی و قطعی بین نیروهای ملی و عوامل و عناصر رژیم استبداد دانست. طی این مبارزه مردانه، شور آزادی خواهی مردان و زنان از جان گذشته به کمال می رسد و صحنه های پرشور، با خون جوانان و مردان غیور بر سینه تاریخ نقش می بندد.

در تصویر شماره ۳، همان طور که مشاهده می شود واردات پارچه های خارجی فاستونی و کاباردین جای خود را در رجال درونی باز کرده و همگی از این پارچه در پوشش خود استفاده کرده اند.

تصویر ۳- تعدادی از رجال دولت محمدعلی شاه قاجار

آغاز سلطنت محمدعلی شاه را باید آغاز مبارزه واقعی و قطعی بین نیروهای ملی و عوامل و عناصر رژیم استبداد دانست. طی این مبارزه مردانه، شور آزادی خواهی مردان و زنان از جان گذشته به کمال می رسد و صحنه های پرشور، با خون جوانان و مردان غیور بر سینه تاریخ نقش می بندد

تصویر شماره ۲، چهار حالت از محمدعلی میرزا ولیعهد را نشان می دهد. محمدعلی میرزا در کودکی با لباس ساده سفید ایستاده است. در تصویر دیگر، محمدعلی میرزا ملیس به جبه با ارزش ترمه مرکب و بته جقه بسیار فاخر است که لبه های تکه دوزی از گلابتون و ملیله کاری در لبه های عمودی و افقی به طرز زیبایی دیده می شود. در دو تصویر بعدی، محمدعلی میرزا لباس رسمی با نشان های تزئین شده و حمایل ابریشمی در سمت راست و لباس دکمه دار با دکمه های مروارید و زیبا در سمت چپ مشاهده می شود. انعکاس مراسم تاج گذاری محمدعلی شاه در مجلس شورای ملی، موجب برآشفستگی و اعتراض نمایندگان گردید.

میرزا طاهر تنکابنی نماینده تهران از طبقه علما گفت «سلطان، سلطان ملت است، باید از طرف ملت تاج گذارند و مجلس نماینده ملت است.»
میرزا محمود کتاب فروش نماینده طبقه اصناف از

در حالی که هنوز شاهزادگان قاجار دوران استبداد بر ایلات و ولایات حکومت می‌کردند؛ مجلس می‌خواست کار تصفیه و اصلاح دستگاه‌های دولت را به نفع رژیم جدید از پایتخت آغاز کند به همین جهت به تدریج زمزمه اخراج مستشاران خارجی از ایران در مجلس می‌پیچید و در همان اوقات موضوع تأسیس بانک ملی ایران و تجدید نظر در میزان حقوق و مستمری شاه و شاهزادگان نیز مطرح شد

جدیدالورود در صنعت بافندگی تزئین شده است نجف قلی خان بختیاری صمصام السلطنه: رئیس ایل بختیاری بود. وی در ظاهر به اشاره سردار اسعد - برادر خود- ایل بختیاری را در محرم سال ۱۳۲۷ هجری قمری به تصرف اصفهان امر داد و پس از ورود ضرغام السلطنه به اصفهان و فتح آن شهر پرداخت. پس از چند روز نمایندگان روس و انگلیس به محمد علی شاه پیشنهاد کردند که صمصام السلطنه را حاکم اصفهان نماید. وی این پیشنهاد را رد کرد چون دسته دیگر خوانین بختیاری (پسران حاجی ایلخانی) را به طرف خود جلب کرده بود و یقین داشت که موفق به دفع صمصام السلطنه در اصفهان خواهد شد اما این طور نشد و صمصام السلطنه به حکومت خود در اصفهان ادامه داد.

محمدعلی شاه، عبدالحسین میرزا فرمانفرما، شوهر خواهر خود را به حکومت اصفهان برگزید؛ لیکن از پیام صمصام السلطنه که به او فرستاد از آمدن به اصفهان منصرف شد و صمصام السلطنه کاملاً بر اصول مسلط گردید. سردار اسعد با عده از خوانین بختیاری و هزار نفر سوار به طرف تهران حرکت کرد.

پس از فتح تهران، خلع محمد علی شاه و استقرار مشروطیت و تسلط بختیاری‌ها بر اوضاع، چندی هم صمصام السلطنه به تهران آمد و از سال ۱۳۲۹ قمری داخل کابینه شده و مقام وزارت پیدا کرد تا در هنگام عودت محمد علی شاه به ایران (۱۳۲۹ قمری) چندین بار نخست وزیر شد و کابینه تشکیل داد.

زمان پیری آقای هدایت را نشان می‌دهد که در طرف راست لباس کوتاه و در طرف چپ لباس بلند دیده می‌شود.

گردانندگان مجلس شورای ملی با پشتیبانی ملیون و آزادی خواهان و مطبوعات در صدد برآمدند که دست عوامل و عناصر دست‌نشانده سیاست‌های بیگانه را از سازمان‌های دولتی و ملی کوتاه سازند و از هرگونه وام‌خواهی از بیگانگان جلوگیری کنند. نمایندگان پرشور نخستین دوره مجلس، با دلیری و بی‌باکی عجیبی در برابر محمدعلی شاه و هیئت دولت او ایستاده بودند در حالی که هنوز شاهزادگان قاجار دوران استبداد بر ایلات و ولایات حکومت می‌کردند؛ مجلس می‌خواست کار تصفیه و اصلاح دستگاه‌های دولت را به نفع رژیم جدید از پایتخت آغاز کند به همین جهت به تدریج زمزمه اخراج مستشاران خارجی از ایران در مجلس می‌پیچید و در همان اوقات موضوع تأسیس بانک ملی ایران و تجدید نظر در میزان حقوق و مستمری شاه و شاهزادگان نیز مطرح شد؛ بدین ترتیب مسائل زیر در برنامه کار و اقدامات مجلس قرار گرفت.

تصویر ۵- نجف‌قلی خان بختیاری (صمصام السلطنه)

در تصویر شماره ۵، جبه ترمه مرکب بسط داده شده وجود دارد که با زمینه مرکب بسیار زیبا و

لباس آباء و اجدادی خود ملبس بودند. پس از عزل مشیرالدوله، جمعی دوباره لباس‌های بلند خود را پوشیده و لباس کوتاه را کنار گذاشتند (لباس کوتاه عبارت بود از شلوار، جلیقه و سرداری) از جمله کسانی که لباس کوتاه را ترک نکرد میرزا هدایت الله وزیر دفتر بود که چون ضدیت و رقابت شدیدی با مستوفی الممالک پسر عمومی خود داشت؛ لباس کوتاهی که در دوره صدارت حاج میرزا حسین خان باب شده بود، کماکان حفظ کرد و در مواقع کار بر تن می‌کرد. اتخاذ این لباس از طرف وزیر دفتر به سبب اظهار بی‌اعتنایی به رویه پسر عمومی خود بود.

تصویر ۴-۲- هدایت آشتیانی
(فرزند میرزا حسین مستوفی) وزیر دفتر

در نخستین بخش تصویر ۴ میرزا هدایت وزیر را در دو حالت با لباس عادی کوتاه در طرف چپ و در طرف راست با لباس رسمی وزیر دفتری نشان می‌دهد که ترمه مشکی مزین به نشان‌های وزارتی در دو طرف یقه لباس و گردنبنند قاب گرفته در عکس دیده می‌شود.

در طرف راست باز هم لباس معمولی و در طرف چپ با سرداری بلند از ترمه مرکب با لبه‌های تکه‌دوزی شده از گلابتون و ملیله‌کاری به چشم می‌خورد. در دومین بخش تصویر ۴، دو حالت از

مسأله تأسیس بانک ملی که نموداری از روح وطن‌دوستی نمایندگان دوره اول مجلس و جلوه‌ای از عشق و علاقه آنان به حفظ ملیت ایرانی بود؛ با کارشکنی و دسیسه‌های بانک شاهنشاهی و بانک استقراضی مواجه شد

درخواست‌های مجلس برای مه‌ار کردن شاهزادگان و رفتار محمدعلی‌شاه:

- ۱- اخراج مستشاران بلژیکی و سایر مستخدمین بیگانه در ایران
- ۲- تجدیدنظر در حقوق و مستمری شاه و تعیین مبلغ آن و جلوگیری از تجاوز از آن مبلغ
- ۳- تأسیس بانک ملی ایران
- ۴- ممنوعیت هرگونه وام‌خواهی از روسیه و انگلیس
- ۵- جلوگیری از استفاده‌های نامشروع عمال دولت به ویژه در مورد وصول مطالبات محمدعلی‌شاه علیرغم خودپسندی، غرور ذاتی و دلبستگی که به اعاده رژیم استبداد داشت؛ در برابر فشار مجلس و مطبوعات به خدمت نوز بلژیکی خاتمه داد، ولی وزیر دارایی (ناصر الملک) از آوردن فهرست هزینه دربار به مجلس به منظور تجدیدنظر در حقوق و مستمری شاه خودداری ورزید و این امر هم چنان معوق ماند.

مسأله تأسیس بانک ملی که نموداری از روح وطن‌دوستی نمایندگان دوره اول مجلس و جلوه‌ای از عشق و علاقه آنان به حفظ ملیت ایرانی بود؛ با کارشکنی و دسیسه‌های بانک شاهنشاهی و بانک استقراضی مواجه شد. درست هنگامی که پارسیان زرتشتی ساکن هند با شور و هیجان به جمع‌آوری سرمایه لازم برای تأسیس بانک ملی ایران مشغول بودند و در مجلس شورا درباره این امر مهم شور و گفتگو می‌کردند و مطبوعات در فواید و مزایای بانک ملی تبلیغ می‌نمودند، ارباب پرویز زرتشتی در یزد به تحریک صنایع حضرت که مورد حمایت محمد علی‌شاه بود، کشته شد. این جنایات بزرگ که محرک آن بعد از عزل محمد علی‌شاه اعدام گردید هرچند که مجلس شورا و مطبوعات و

اکثریت مردم را عزادار نمود ولی موجب یأس و دلسردی پارسیان گردید و تأسیس بانک ملی معوق باشد.

تصویر شماره ۶- میرزا یوسف مستوفی الممالک

میرزا یوسف مستوفی الممالک معروف به آقا یا جناب آقا پسر میرزا حسن پسر میرزا کاظم پسر آقا محسن آشتیانی بود. وی در سال ۱۲۲۷ هجری قمری متولد

شد و چون ناصر الدین شاه او را آقا خطاب می‌کرد، مردم هم او را آقا صدا می‌زدند. پسرش میرزا حسن مستوفی الممالک چهارم (وزیر دارایی) نیز در اواخر قاجاریه و در دوره سلطنت رضاشاه پهلوی همان مقام و احترام پدر را دارا شد. میرزا یوسف پس از فوت پدرش میرزا حسن مستوفی الممالک دوم در سال ۱۲۶۱ هجری قمری از طرف محمدشاه ملقب به مستوفی الممالک گردید. در سال ۱۲۶۸ هجری حکومت عراق (اراک) نیز ضمیمه سایر مشاغلش شد و او از طرف خویش نایب الحکومه ای برای اداره امور آن جا تعیین نمود.

میرزا مستوفی الممالک، عالی‌ترین ترمه‌ها را می‌پوشید و انواع آن را در جامه‌خانه خود داشت. جبهه ای که در تصویر دیده می‌شود یکی از ترمه‌های مرکب مخلوط با لبه یقه‌های خز و سراسین تکه دوزی و لبه‌های پایین جبهه زنجیره و مروارید بوده است.

حبیب‌الله: حاجی حبیب‌الله خان فرزند نور، برادر اعیانی انیس‌الدوله، سوگلی ناصرالدین شاه بوده است. پس از اینکه فاطمه السلطان همسر ناصر الدین شاه و مورد توجه و محبت او واقع شد و ملقب به انیس‌الدوله گردید برادران و منسوبان خویش را وارد دربار کرد.

تصویر ۷- حاجی حبیب‌الله خان پیشخدمت شاه و برادر انیس‌الدوله و انیس‌الدوله

مذاکرات مجلس در ماه‌های اول تشکیل آن حقایق فاش ساخت که از آن جمله وجود عده‌ای از نمایندگان طرفدار شاه و دولت در مجلس بودند. این دسته می‌خواستند اکثریت نمایندگان را زیر نفوذ خود قرار دهند و آنچه را که شاه و نخست وزیر اراده می‌کردند به مجلس برسانند. فاش شدن این حقیقت، شکافی در صف متحد و متشکل نمایندگان به وجود آورد و تقریباً دو طرز تفکر و دو عقیده در مجلس در مجلس پدید آمد

اصفهرانی مشاهده می‌شود که شیک‌پوش‌ترین صدراعظم‌ها در دوران قاجاریه بوده است. به طوری که در تصویر به نمایش آمده زیباترین و مدرن‌ترین طرح ترمه در آن زمان ملبس بوده است. در تمام جبهه‌ها و لباس‌های ترمه‌ای طرحی به این عظمت دیده نشده و تک می‌باشد

ایراد دیگر، نمایندگان به معرفی دبیرالدوله به عنوان وزیر لشکر بود زیرا می‌دانستند که وزیر جنگ حقیقی، کامران میرزا پسر همسر محمدعلی شاه است و نخست وزیر به جای معرفی او به مجلس، دیگری را به عنوان ساختگی وزیر لشکر به مجلس معرفی کرده است.

مذاکرات مجلس در ماه‌های اول تشکیل آن حقایق فاش ساخت که از آن جمله وجود عده‌ای از نمایندگان طرفدار شاه و دولت در مجلس بودند. این دسته می‌خواستند اکثریت نمایندگان را زیر نفوذ خود قرار دهند و آنچه را که شاه و نخست وزیر اراده می‌کردند به مجلس برسانند. فاش شدن این حقیقت، شکافی در صف متحد و متشکل نمایندگان به وجود آورد و تقریباً دو طرز تفکر و دو عقیده در مجلس در مجلس پدید آمد، یک اقلیت میانه رو و معتدل که یا بنابر مصلحت وقت و یا به سبب بستگی با قوه مجریه، طرفدار روشن و ملایم بود و به مدارا با شاه و دولت اعتقاد داشتند. گروه دوم اکثریت پرشور بودند که می‌خواستند هرچه زودتر زمام اختیار کلیه امور کشور را در دست گیرند و با هرگونه مدارا و سازش با دستگاه قوه مجریه مخالف بودند. این دو طرز تفکر و عقیده از محیط مجلس شورای ملی به محافل سیاسی و مطبوعاتی نیز سرایت کرد و مقدمه تشکیل احزاب سیاسی بر مبنای دو روش و دو عقیده شد.

مسئله دیگری که در مجلس شورای ملی مورد بحث قرار گرفت، نامه مشیرالدوله نخست وزیر خطا به مجلس بود که در آن هیئت وزیران را به مجلس معرفی کرده بود ۱- مشیرالسلطنه وزیر عدلیه، ناصرالملک وزیر مالیه، علاء السلطنه وزیر امور خارجه، وزیر افخم وزیر داخله، علاء الملک وزیر علوم، فخرالملک وزیر تجارت، دبیرالدوله وزیر لشکر، مهندس الممالک وزیر معاون و طرق و شوارع. مشیرالدوله ضمن معرفی وزیران نوشته بود «آنها مسئول ذات اقدس همایونی هستند و هر وقت وجود آنها لازم باشد در مجلس خودشان یا معاون ایشان حاضر خواهند شد.» حاجی محتشم السلطنه که نامه نخست وزیر را به مجلس آورده بود دو لایحه درباره نظام‌نامه مجلس سنا و امتیاز بانک ملی ایران به مجلس تقدیم کرد. مسئولیت وزیران در برابر شاه با مسئولیت و جوابگویی آنان در برابر قوه مقننه منافات داشت و به همین جهت بعضی از نمایندگان مجلس در این باره از محتشم السلطنه توضیح خواستند و او جواب داد «شما هنوز قانونی برای حدود تکالیف و وظایف وزیران ننوشته‌اید تا بر طبق آن وزیران جوابگوی مجلس باشند!» پاسخ حاجی محتشم السلطنه هرچند با مسامحه و طفره همراه بود ولی دور از حقیقت نبود.

تصویر ۹- حاجی محمدحسین خان صدر اصفهانی

در تصویر شماره ۹، حاجی محمدحسین خان صدر

تصویر شماره ۷ (سمت راست) حاجی حبیب‌الله خان پیشخدمت شاه برادر انیس‌الدوله را با لباس خدمه نشان می‌دهد که ساده بوده است. در تصویر طرف چپ انیس‌الدوله مشاهده می‌شود در حالی که دامن راه‌راه افقی و جبه ترمه دو رنگ با نوارهای افقی بر تن دارد. در سال ۱۳۰۲ قمری که مستوفی‌الممالک زندگی را بدرود گفت تمام کارهای و مشاغلی که داشت برحسب امر شاه به فرزند خردسالش نیابت میرزا هدایت الله وزیر دفتر (که مدت ۵ سال از کار برکنار شده بود و خانه نشین گردیده بود) واگذار شد. با اینکه نیابت مستوفی‌الممالک خردسال برخلاف میل وزیر دفتر و برای وی سخت و ناگوار بود ولی چون شاه امر کرده بود اطاعت نمود. در مورد جلوگیری از وام‌خواهی از بیگانگان، مجلس دوره اول پیروز گردید ولی حکومت مشروطه ناگزیر شد که خود برای حفظ رژیم و جلوگیری از ورشکستگی کشور از روسیه و انگلستان به وسیله بانک استقراضی و بانک شاهنشاهی وام بگیرد.

تصویر ۸- محمدعلی شاه در دوران ولیعهدی

در تصویر شماره ۸، (از راست به چپ) ابوالفتح خان والایتیار حشمت‌الدوله، محمدعلی میرزا ولیعهد و میرزا ابراهیم خان غفاری معاون الدوله با لباس رسمی دولتی و نشان‌های بر سینه زده در حالی که محمد علی میرزا حمایل آبی ابریشمی بر دوش دارد.